

Звичаєве право скіфської держави

Т. Б. Ніколаєнко

кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

У статті досліджуються питання становлення та розвитку такого першого державотворення, як Скіфія. Розглядається право того часу і його розвиток залежно від політичного, соціального та економічного становища в державі. Досліджуються злочини й покарання Скіфії, їх особливості.

Ключові слова: Скіфія, звичаї, скіфські племена, військо, релігія, покарання, смертна кара.

В статье исследуются вопросы возникновения и развития такого первого государственного образования, как Скифия. Рассматривается право того времени и его развитие в зависимости от политического, социального и экономического положения в государстве. Анализируются преступления и наказания Скифии, их особенности.

Ключевые слова: Скифия, обычаи, скифские племена, войско, религия, наказание, смертная казнь.

This article deals with the problems of the first Scythia's state formation and development. The law of that time and its development in dependence on political, social and economic situation in the country is being examined. Crimes and punishments in Scythia and their peculiarities are being researched.

Keywords: Scythia, customs, Scythian tribes, army, religion, punishment, death penalty.

Удосконалення чинного законодавства з питань застосування кримінального покарання часто було предметом наукових розробок. Одне з провідних місць серед них займають дослідження розвитку інституту покарання на різних етапах його існування. Найбільшу увагу науковців привертають питання, пов'язані із позбавленням чи обмеженням волі особи, чи висвітлення інших нововведених видів покарань. Звернення до усталених видів покарань, в т. ч. й покарань, які можуть застосовуватися до військовослужбовців, залишилися поза увагою. Існування такої прогалини знижує ефективність застосування покарань та недосконалення законодавства щодо його покращення. Розвиток цього напрямку діяльності вимагає всебічного наукового аналізу зазначених питань, який доцільно здійснювати в аспекті його історичного розвитку.

Питання генезису покарання в сучасній науковій літературі неодноразово вивчалися низкою фахівців. Слід відмітити ґрунтовні праці І. Й. Бойка, Г. К. Василенка, О. А. Гавриленка, В. Д. Гончаренка, С. Д. Крижанівського, В. М. Іванова, М. В. Лазаровича та інших [1; 2; 5; 6; 11]. Проте рівень розробок не є досконалим. Наявна велика кількість юридичної літератури висвітлює лише окремі аспекти історичного розвитку інституту покарання або окремих його видів. Але немає жодної роботи на рівні монографічного чи дисертаційного дослідження, яка б ґрунтовно та всебічно розглядала історичний аспект становлення й розвитку кримінального покарання, що застосовувалося до військовослужбовців з моменту виникнення перших державотворень і до сьогодення.

Тому розгляд вказаного питання надасть можливість окреслити переду-

мови виникнення кримінальних покарань, в т. ч. і для військових. Дослідження буде здійснене у невід'ємному взаємозв'язку із соціально-політичними, економічними, ідеологічними та релігійними умовами життя й розвитку суспільства.

Таким чином, метою нашого дослідження є висвітлення питань становлення та розвитку кримінального покарання, в т. ч. й щодо військових в період існування скіфських ранньодержавних утворень залежно від розвитку суспільства.

На території сучасної України перші державотворення беруть свій початок від середини I тис. до н. е. Рабовласницькі держави виникли в процесі розпаду первісного ладу та становлення класового суспільства.

Найбільшу роль в розвитку України відіграли скіфи. Існування скіфських племен припадає на VII-III ст. до н. е. на території Північного Причорномор'я (територія сучасної Південної та Південно-Східної України, частина) [13, с. 20].

Інформація про скіфів нам більше відома з античних творів, таких, як «Історія» Геродота. «Скіфи кажуть, що їхній народ є наймолодший серед усіх народів, і ось як це сталося. Їхня країна була пустелею, і перша людина, що там з'явилася, був такий, що називався Таргітаем. У Таргітая було троє синів: Ліпоксай, Арпоксай і молодший Колаксай. Коли вони були царями, з неба впали на скіфську землю зроблені з золота плуг, ярмо, сокира і чаша. Першим побачив їх старший і наблизився, щоб їх узяти, але все це золото, коли він підійшов туди, почало горіти. Він віддалився, і тоді до них підійшов другий, але із золотом сталося те саме. Отже, так своїм полум'ям прогнало їх золото. Проте, коли до нього наблизився тре-

тій, молодший, золото згасло, і тоді він узяв його собі і пішов із ним додому. І старші брати, після того, що вони побачили, погодилися передати все царство молодшому.

Отже, як кажуть, від Ліпоксая походять ті скіфи, плем'я яких називається авхатами, від середнього брата, Арпоксая, ті, що називаються катіарами і траспіями, і, нарешті, від молодшого брата походять ті, що називаються паралатами, а всі вони разом, як кажуть, називаються сколотами, а ця назва була ім'ям їхнього царя. Назву «скіфи» їм дали елліни. Отаке є походження скіфів за їхніми власними словами» [4, гл. 5, 6].

Більшість дослідників вважає, що формування скіфів відбулося внаслідок взаємодії місцевих (кіммерійських) племен та прибулих (іранських) кочових племен [6, с. 32].

У VII столітті до н. е. у скіфів на причорноморських степах сформувалося державне об'єднання скіфських племен: скіфів царських, скіфів-кочівників, скіфів-землеробів, елліно-скіфів, скіфів-хліборобів. Наймогутнішими були скіфи царські, які вважали себе найхоробрішими та найчисленнішими, а всіх інших своїми невільниками [4, гл. 20].

На рубежі VI-IV століть до н. е. у Скіфії відбувається становлення класового суспільства та становлення рабовласницької держави. Вона поділялася на три царства, кожне з яких мало свого царя.

Уся законодавча та розпорядча влада, вирішення питань зовнішньої та внутрішньої політики належали верховному царю, який владарював над скіфами царськими. Округами (номами) керували представники царської династії, яким підпорядковувалися старійшини, що обиралися радами. Кандидатуру кожного нового царя і його на-

ступників (за наявності спадкової влади) затверджували на народних зборах. Влада царя не була абсолютною, хоча й була деспотичною. Вона обмежувалася радою скіфських племен і народними зборами всіх воїнів [8, с. 15]. Народні збори, а також рада старійшин і племінних вождів мали повноваження брати участь у вирішенні важливих державних питань.

Апарат державного управління складався із найближчих родичів, найвідданіших слуг та військової верхівки, який ґрунтувався на принципі використання родової, племінної структури.

Велику роль в розвитку державності відіграло військо, яке очолював цар. Основою його була кіннота та піхота, яка складалася із общинників. За їхню справність скіфська кіннота вважалася кращою в світі. Серед скіфських тактичних прийомів – стрімкий напад кінноти і слідом за ним рукопашний бій у пішому строю.

Таке військо було чітко організоване та дисципліноване. Воїни відрізнялися хоробрістю, ненавистю та жорстокістю до ворогів і військовою дружбою, побратимством та стійкістю. За свідченнями грецьких істориків Геродота й Фукідіда, скіфи були дуже войовничі, жоден народ не міг би їм протистояти, якби вони були єдині. Постійне ведення оборонювальних чи загарбницьких воєн вимагало від військових вождів «царів» постійної підготовки та вдосконалення методів і засобів ведення війни. Войовничі скіфи не любили довгих облог і оборон, вони використовували тактику блискавичних нападів. Одним із яскравих успіхів була перемога над перським царем Дарієм у 514-513 рр. до н. е.

Що стосується правової системи, то вона складалася зі звичаїв, постанов царів, рішень народних зборів та ради

старійшин. Нормами власного звичаєвого права користувалися племінні союзи таврів, неврів, гелонів, будинів, андрофагів, меланхлайнів, савроматів. Вони були консервативними. Запозичувати звичаї інших народів, зокрема еллінів, сприймалося дуже негативно. Проте активна торгівля гелонів, будинів з античними державами певним чином вплинула на розвиток місцевих звичаїв. Проаналізувати їх на сьогодні є досить складно. Відсутність писемності у той період позбавила можливості зафіксувати ці джерела.

Проте окремі звичаї, вказані істориком Геродотом, можна проаналізувати. Так, на війні існував звичай пити кров першого ворога, якого вб'є скіф, а скількох інших він ще вб'є в битві, то приносить до царя їхні відтітні голови. Скіф здирав шкіру з голови ворога, після цього він використовував її як рушник і для вуздечки свого коня, на якому він їздив, вшав її і пишався нею. Багато хто з них із шкіри ворогів шили собі плащі і носили їх як шкіряний одяг, із шкіри мертвих ворогів, здертої з правиці з нігтями, робили собі чохла для сагайдаків. З черепів найненависніших ворогів обтягували сирицевою бичачею шкірою і використовували його як чашу для вина [4, гл. 64].

Правові звичаї часто закріплювалися в культових обрядах – похованні, побратимстві тощо.

Скіфи віддавали велику шану богам, називаючи їх царськими скіфами: це Гестія, Зевс, Гея, Аполлон, Афродіта, Уранія, Посейдон і Арей. Статуї, жертovníків і храмів вони за звичаєм не споруджували (за винятком Арєя), але приносили жертви. Для всіх богів це була спеціально визначена процедура жертвоприношення тварин, а щодо Арєя – це жертва ворога. Із кожної сотні ворогів, узятих у полон живи-

ми, вони вибирали одного і приносили його в жертву. Спершу вони ляли вино на голови, а потім різали людей над посудиною і відносили кров на вершину купи хмизу і обливали кров'ю меч. В усіх зарізаних людей вони відрубували разом із плечем правицю і кидали відрубане в повітря [4, гл. 62, 63].

Писемного джерела, який би регулював правовідносини скіфів в конкретній галузі, не було. Найдавніші джерела, в яких подаються відомості щодо існування Скіфії, дійшли до нашого часу не в оригіналах, а лише завдяки використанню їх у працях літописців та в пізніших копіях, зокрема в «Історії» Геродота, у працях Гіппократа, Стратона та ін.

Геродотом лише згадуються конкретні види діяння, порушення яких призводило до застосування конкретного покарання. Якщо кого вдарить хтось з рівних або, напавши, повалить на землю чи розірве одягу, то старшини накладали за це велике покарання, навіть якщо образу буде завдано при небагатьох свідках [2, с. 10].

Проте кроком вперед порівняно з первісним ладом було визначення поняття злочину як заподіяння шкоди окремій особі [1, с. 18].

Що стосується кримінальних діянь, то найнебезпечніми злочинами визнавали: віровідступництво, посягання на життя та здоров'я царя, непокору царському наказу, неправдиву присягу богам царського вогнища. Злочинами також були й інші діяння: вбивство, заподіяння особі тілесних ушкоджень, образа дією, перелюб, лжепроцтво тощо.

Чітко визначеної системи покарань в державі не було встановлено. Суддя самостійно міг застосувати певний вид покарання. Ними були: смертна кара через відрубання голови або спалення живцем,

калічення, вигнання за межі, відрубання правої руки, майнові покарання.

Релігія суттєво впливала і на виконання покарання та доказування вини особи. Так, у випадку хвороби царя, останній викликав до себе трьох ворожбитів, які би вказали на особу, порушення клятви якої біля царського вогнища спричинили хворобу царя. Якщо вказана особа не визнавала своєї вини, тоді цар запрошував інших ворожбитів. Якщо вони підтверджували винність особи (використовуючи лише свої прутики – вербові лозини або липову кору), вона підлягала негайному відрубанню голови, а її майно за жеребом розподілювали перші ворожбити. Проте, якщо ворожбити, що прийшли потім, виправдовують його, то перші ворожбити страчуються за лжепроцтво [4, гл. 68].

Процедура страти виглядала таким чином. Віз наповнювали купою хмизу і запрягали у нього биків. Потім зв'язували ворожбитам руки за спиною, затикали їм роти і засовували їх у хмиз. Далі підпалювали хмиз, гнали биків, налякавши останніх [4, гл. 69].

Застосування смертної кари було і щодо вирішення сімейних непорозумінь. Вони виносились на розсуд царя. Переможений позбавлявся життя, а переможець робив з черепів своїх родичів чашу. З неї він пригощав гостей, вказуючи на свій героїзм у боротьбі з родичами [4, гл. 65].

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити такі висновки:

Скіфія була одним із перших державотворень, існування якої вплинуло на розвиток українського права.

Уперше у скіфів був поділ влади на законодавчу, розпорядчу та судову, хоча і належала вона царю. Вона обмежувалася радою скіфських племен та народними зборами всіх воїнів.

Апарат державного управління складався із найближчих родичів, найвідданіших слуг та військової верхівки.

Для утримання влади та здійснення постійних оборонювальних і загарбницьких дій у Скіфії утворилось одне з найсильніших військ того часу, яке очолював цар.

Правову систему складали звичаї, постанови царів, рішення народних зборів та ради старійшин. Проте писемного джерела, який би регулював правовідносини скіфів в конкретній галузі, не було. Лише «Історія» Геродота дала нам можливість проаналізувати право того часу. На його становлення та розвиток впливала релігія, де норми пронизані міфологічними настроями.

У цей період кримінальне право з його ознаками норм бере свій початок зародження. Визначається поняття злочину як заподіяння шкоди окремій особі. Проте чіткої системи злочинів та покарань ще не існувало. Однак були визначені найтяжчі злочини, які каралися смертю: віровідступництво, посягання на життя та здоров'я царя, непокоря царському наказу, неправдива присяга богам біля царського вогнища. Застосування смертної кари стосувалося і сімейних відносин, вирішення яких покладалося на царя.

Особливості відповідальності залежно від майнового та соціального становища не спостерігалися. Це стосувалося і військових, хоча діяльність останніх характеризувалася своїми звичаями.

Перспективою подальших розвідок у цьому напрямі є дослідження історичного аспекту розвитку видів покарання щодо військових на українських землях античних держав Північного Причорномор'я та їх вплив на розвиток інституту покарання.

Список використаної літератури

1. *Бойко І. Й.* Кримінальні покарання в Україні (ІХ-XX ст.) : навч. посіб. / І. Й. Бойко. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 408 с.
2. *Гавриленко О. А.* Історія держави і права України: стародавня доба : навч. посіб. / О. А. Гавриленко. – Харків : ХНУВС, 2011. – 64 с.
3. *Гавриленко О. А.* Основні риси скіфських ранньодержавних утворень // Часопис Київського університету права. – 2007. – №1. – С.17-22.
4. Геродот. Історія. В 9-ти кн. / Пер. В. Білецького. – К. : Наукова думка, 1993. – 576 с.
5. *Гончаренко В. Д.* Держава скіфів // Історія держави та права України. Академічний курс : у 2-х т. Т.1. – К. : Ін Юре, 2000. – 626 с.
6. *Іванов В. М.* Історія держави і права України : підруч. / В. М. Іванов. – К., Київський університет права НАН України, 2013. – 894 с.
7. Історія держави і права України : підруч. для юрид. вищих навч. закладів і фак. / А. Й. Рогожин, М. М. Страхов, В. Д. Гончаренко та ін. ; за ред. акад. Академії правових наук України А. Й. Рогожина. – К., Ін Юре, 1996. – 368 с.
8. Історія українського права : посіб. / І. А. Безклубий, І. С. Грищенко, О. О. Шевченко та ін. – К. : Грамота, 2010. – 336 с.
9. Історія держави і права України / В. С. Кульчицький, М. Настюк, Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 1996. – 289 с.
10. *Клочко В. І.* Озброєння та військова справа давнього населення України (5000-900 рр. до Р. Х.). – К. : АртЕк, 1996. – 337 с.
11. *Лазарович М. В.* Історія України : навч. посіб. – 2-ге вид., випр. і допов. / М. В. Лазарович. – К. : Знання, 2011. – 685 с.
12. *Лащенко Р. М.* Лекції по історії українського права. – К. : Україна, 1998. – 254 с.
13. *Рибалка І. К.* Історія України. Дорадянський період. – 2-е вид., перероб. і допов. – К., 1991. – 426 с.